

Kamila Cybulska (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Kobiety w ruchu niepodległościowym na ziemi kieleckiej¹ w latach 1914-1918

Zjawisko udziału kobiet w życiu publicznym, jak również ich działania na rzecz niepodległego państwa polskiego, mają rzecz jasna znacznie wcześniejszą metrykę niż pierwsza połowa XX w., by odwołać się choćby do tradycji powstań narodowych 1831 i 1863 r. czy znacznie późniejszej rewolucji 1905 r., lecz dopiero pierwsza wojna wyzwoliła na tak szeroką skalę uczestnictwo kobiet w ruchu niepodległościowym. Na tak silną reakcję kobiet z pewnością kluczowy wpływ miał fakt, iż w obliczu wojny utrwalony tradycją podział ról oraz aktywności kobiet i mężczyzn musiał ulec zmianie, a potrzeba wzmoczonego wysiłku narodu na rzecz realizacji idei niepodległego państwa stworzyła sprzyjające warunki do zwiększenia obecności kobiet w życiu publicznym. Wypadki wojenne na skalę masową zmusiły kobiety do podjęcia ról społecznych i zadań zawodowych, zastrzeżonych w dotychczasowym społeczeństwie dla mężczyzn. Zwiększył się tym samym również wpływ kobiet na funkcjonowanie rodziny. W ten sposób obecny już wówczas w środowiskach kobiecych w Polsce dyskurs emancypacyjny stał się podstawą do redefiniowania zakresu obywatelskiego obowiązku kobiet w stronę ich czynnego uczestnictwa we wszystkich sferach życia publicznego, w tym także politycznego.

Już w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej kobiety były obecne w polityce² – jednak ich udział był ograniczony niemal wyłącznie do ról pomocniczych. Dominujące wówczas stronnictwa konserwatywne zawężyły ich aktywność do działalności filantropijnej. Inna część prawicowej części sceny politycznej, jaką stanowił obóz narodowo-demokratyczny kierowany przez Ligę Narodową, dopuszczał wprawdzie możliwość publicznego działania kobiet, głównie w pracach oświatowych i wychowawczych, ale nie przewidywał ich szerokiego uczestnictwa w działalności politycznej.

- 1 Przez ziemię kielecką ówczesni rozumeli obszar istniejącej do 1915 r. guberni kieleckiej ze stolicą w Kielcach. W jej skład wchodziło wówczas siedem powiatów: jędrzejowski, kielecki, miechowski, olkuski, pińczowski, stopnicki oraz włoszczowski. Szerzej na ten temat pisał J.Z. Pająk, *Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego*, w: *Region świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość*, red. J. Wijaczka, Kielce 2001, s. 49–72; zob. też: *Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916, Ziemia Kielecka*, oprac. J.Z. Pająk, Kielce 2007.
- 2 Powstaje coraz więcej prac dotyczących bezpośrednio problematyki zaangażowania kobiet w życie społeczne i polityczne kraju pod koniec XIX w., jak np. zbiory studiów: *Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa, 1994; *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 r. (na tle porównawczym)*, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2008; prace J. Dufurat, np. *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/19)*, Toruń 2001 oraz *Kobiety w teatrze wojny. Społeczna i polityczna aktywność kobiet na ziemiach polskich w latach 1914–1918*, w: *O wojnę powszechną za wolność ludów..., I wojna światowa na ziemiach polskich – aspekty społeczne, polityczne i militarne*, red. R. Kotowski, L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2014. Wśród starszych publikacji nieocenionym źródłem są z pewnością: *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910–1915*, red. A. Piłsudska, M. Rychterówna, W. Pełczyńska, M. Dąbrowska, Warszawa 1927; *Służba ojczyźnie. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1915–1918*, red. M. Rychterówna, Warszawa 1929 czy J. Petrażycka-Tomiczka, *Związek Równouprawnienia we Lwowie*, Kraków 1931.

Na stanowisko stronnictw prawicowych niewątpliwie miał wpływ stosunek hierarchii kościelnej, czy szerzej Kościoła rzymskokatolickiego, do hasła emancypacji kobiet.

Nie ulega wątpliwości, że hasła te były znacznie lepiej przyjmowane w środowiskach lewicowych, co wyrażało się w czynnym uczestnictwie kobiet w działalności partii socjalistycznych, stronnictw radykalnej inteligencji, a także w strukturach powstającego ruchu ludowego. Ruch socjalistyczny w swych założeniach programowych sprzyjał równości płci i egalitaryzmowi społecznemu. Stąd aktywność kobiet w Polskiej Partii Socjalistycznej nie ograniczała się do działań pomocniczych czy oświatowych, lecz obejmowała funkcje organizatorskie, a czasem także kierownicze. A podczas rewolucji 1905 r. kobiety wzięły również czynny udział w walce – uczestnicząc w organizacjach bojowych.

Przemiany zachodzące przed I wojną światową po lewej stronie sceny politycznej zaowocowały zarówno pogłębiającym się podziałem w ruchu socjalistycznym, jak i pojawieniem się obozu irredenty polskiej, powstałej z inicjatywy Józefa Piłsudskiego i jego stronników politycznych. Obóz ten, poza socjalistami, jednoczył środowiska radykalnej inteligencji oraz część organizacji narodowych i ludowych. Nie ulega wątpliwości, że czynnikiem scalającym te środowiska był postulat odzyskania niepodległości przez Polskę w zbliżającej się wojnie oraz uznanie Rosji za głównego wroga, uniemożliwiającego realizację tego postulatu. W tym sensie irredenta polska stanowiła alternatywę dla forsowanego przez narodową demokrację pod przywództwem Ligi Narodowej programu zjednoczenia ziem polskich w oparciu o Rosję³.

Jak wynika z powyższego, irredenta polska, zwana także lewicą niepodległościową, zjednoczyła dla realizacji swego programu różne środowiska polityczne. Stąd też dla uzgadniania stanowiska tworzyła wspólne reprezentacje polityczne, jak przed I wojną światową Komisję Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych, a podczas wojny Komitet Naczelny Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych, Centralny Komitet Narodowy (CKN) czy Komisję Porozumiewawczą Stronnictw Demokratycznych. Początkowo w skład ruchu niepodległościowego o ostrzu antyrosyjskim wchodziły dwa środowiska polityczne: nurt socjalistyczno-niepodległościowy⁴ i nurt narodowo-niepodległościowy⁵. W trakcie I wojny w wyniku współpracy oraz pozyskania nowych organizacji pojawiły się w ramach lewicy niepodległościowej dwa nowe liczące się środowiska polityczne: ludowe⁶ i radykałów narodowych⁷.

Jednym z podstawowych elementów działań prowadzonych przez irredentę polską przed wybuchem wojny, były prace o charakterze paramilitarnym, realizowane przez Związek Strzelecki i Drużyny Strzeleckie. Organizacje te miały przygotować kadry dla przyszłej armii powstańczej w zaborze rosyjskim. W pracach tych uczestniczyły

3 Szerzej na ten temat zob. np.: J. Molenda, *Piłsudzczy i Narodowi Demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980; W. Suleja, *Spór o kształt aktywizmu: Piłsudski a Sikorski w latach I wojny światowej w: W kręgu twórców myśli politycznej. Zbiór studiów*, Wrocław 1983; T. Nałęcz, *Irredenta polska*, Warszawa 1992.

4 Nurt socjalistyczno-niepodległościowy, w którym działały Polska Partia Socjalistyczna „Fracja Rewolucyjna”, Polska Partia Socjalno-Demokratyczna, Związek Chłopski, Związki Zawodowe oraz organizacje o charakterze paramilitarnym: Związek Strzelecki i Związek Walki Czynnej.

5 Reprezentowany przez ugrupowania i działaczy, którzy wystąpili z Ligi Narodowej, takie jak Narodowy Związek Robotniczy, a także przez organizacje o charakterze paramilitarnym, a wśród nich Tajną Armię Polską i Polskie Drużyny Strzeleckie.

6 Skupiło ono działaczy dawnego „Zarania”, zorganizowanych w ramach Stronnictwa Ludowego, oraz Związek Chłopski i Narodowy Związek Chłopski. Na ich bazie powstało w 1915 r. Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”.

7 Skupiło ono środowiska inteligentnie irredenty polskiej, reprezentowane przez Związek Patriotów, Związek Inteligencji Niepodległościowej, Związek Narodowy i Polską Partię Postępową. Większość z nich zjednoczyła się następnie w Stronnictwo Niezawisłości Narodowej.

także kobiety, początkowo głównie w formacjach sanitarnych, potem także tworząc samodzielne oddziały. Kontynuacją prac wojskowych prowadzonych przed wojną była następnie działalność w latach 1914–1918 Polskiej Organizacji Wojskowej⁸, w której także niepoślednią rolę odegrały kobiety⁹.

Co istotne, w 1913 r. powstała w Warszawie samodzielna organizacja kobieca, będąca nowym członkiem Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych – Liga Kobiet Pogotowia Wojennego¹⁰. Stworzyły ją działaczki wszystkich nurtów irredenty, uważając, że w przyszłej wojnie właśnie środowiska kobiece odegrają istotną rolę.

Atmosfera nadciągającego konfliktu oraz otwartość na współpracę i umiejętność budowania porozumień między różnymi ugrupowaniami lewicy niepodległościowej ówczesnych elit politycznych i społecznych były z pewnością czynnikami skłaniającymi rzesze kobiet do szerszego angażowania się w życie publiczne¹¹. Wiele z nich działało także pod wpływem nowej wizji równości obywatelskiej, którą właśnie środowiska lewicy niepodległościowej obrały sobie jako drogę do budowania nowej wspólnoty narodowej. Ten ogólny trend włączania się kobiet w ruch niepodległościowy był również udziałem mieszkanki Kielecczyzny.

W omawianym okresie aktywność kobiet na ziemi kieleckiej wyrażała się najczęściej udziałem w: 1. działaniach politycznych w szeregach ugrupowań lewicy niepodległościowej, reprezentowanej w regionie przez Okręgową Radę Ziemi Kieleckiej¹²; 2. pracach Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), której pierwsze struktury w Kielcach powołano w 1915 r.; 3. działaniach w organizacji kobiecej, jaką była Liga Kobiet Pogotowia Wojennego (LKPW); 4. pracach oświatowych w ramach funkcjonujących na Kielecczyźnie: Towarzystwa Kultury Polskiej, Towarzystwa Biblioteki Publicznej i Stowarzyszenia Kursów dla Analfabetów Dorosłych¹³.

8 Spośród prac poświęconych POW na Kielecczyźnie na uwagę zasługują np.: *Raporty Polskiej Organizacji Wojskowej. Okręg Kielecki i Radomski 1915–1918*, oprac. J.Z. Pająk, P. Wzorek, Kielce 2006; P. Wzorek, *Polska Organizacja Wojskowa w Kielcach 1915–1918*, w: *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 119–136; tenże, *Członkowie Polskiej Organizacji wojskowej Okręgu VI – Kieleckiego*, „Między Wisłą a Pilicą”, t. 5, red. U. Oettingen, Kielce 2005, s. 137–160.

9 Wspomnienia kobiet dotyczące ich działalności w szeregach POW znalazły się w obu wydanych zbiorach wspomnień uczestniczek walk o niepodległość – w rozdziałach poświęconych Polskiej Organizacji Wojskowej – szerzej zob.: *Służba ojczyźnie...*, s. 77–132; *Wierna służba...*, s. 203–247.

10 Szerzej o charakterze i działalności organizacji zobacz w: J. Dufrat, *Kobiety...*

11 Szerzej na ten temat np.: T. Nałęcz, *Kobiety w walce o niepodległość w czasie pierwszej wojny światowej*, w: *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa, 1994 s. 73–79.

12 Temat ten podejmował szerzej J.Z. Pająk w: *Zjazdy Okręgowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Niepodległościowych w Kielcach w listopadzie 1917 roku*, w: „Między Wisłą a Pilicą”, t. 1, red. K. Bracha, S. Wiech, Kielce 2000, s. 305–317; tenże, *Narodowa Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej (1915–1917)*, w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001, s. 283–301; tenże, *Polska Partia Socjalistyczna w okręgu kieleckim w latach I wojny światowej*, w: *Z dziejów Kielc...*, Kielce 2004, s. 99–117; tenże, *Pokolenia przełomu. Środowiska radykalnej inteligencji w Kielcach w latach I wojny światowej*, w: *Z tradycji i dorobku inteligencji kieleckiej w XIX i XX wieku*, red. M. Meducka, Kielce 2005, s. 75–92; tenże, *Oddziaływanie lewicy niepodległościowej na wieś powiatu kieleckiego w latach I wojny światowej*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 2, red. W. Saletra, Kielce 2007, s. 43–58; tenże, *Lewica niepodległościowa na Kielecczyźnie w latach I wojny światowej*, „Między Wisłą a Pilicą”, t. 10, red. M. Przeniosło, Kielce 2010, s. 111–128.

13 Szerzej na ten temat zob.: L. Kowalczyk-Mroczkowska, *Rola postępowej inteligencji kieleckiej w kształtowaniu poglądów miejscowego społeczeństwa poprzez książkę i czasopismo w latach 1905–1915*, „Rocznik Świętokrzyski” 1989, t. 16, s. 203–218; też, *Działalność Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Kielcach w latach 1908–1918*, tamże 1980, t. 8, s. 67–87.

Niewątpliwie wśród wymienionych wcześniej aktywności podejmowanych przez kobiety najważniejszą była działalność w masowej organizacji kobiecej, liczącej pod koniec 1916 r. ponad 12 000 członkiń. Organizacji, o której względy zabiegały zarówno środowiska związane z lewicą niepodległościową i Józefem Piłsudskim, jak i późniejsi zwolennicy Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN) i jego szefa Władysława Sikorskiego. Rola, jaką odegrały lokalne struktury Ligi na rzecz budowy poparcia dla idei legionowej, czy wręcz niepodległościowej, była bowiem nie do przecenienia. Działaczki LKPW angażując się w prace na rzecz małych społeczności, do których same należały, stworzyły unikatową sieć wsparcia tych działań, tym ważniejszą, że powoływaną na obszarach, gdzie częstokroć nie istniały inne zaangażowane środowiska lewicy niepodległościowej. To właśnie lokalne liderki budowały sprzyjającą atmosferę dla działań organizacyjnych niepodległościowców, organizując akcje uświadamiania narodowego, obchody rocznic powstań narodowych oraz kolportaż wydawnictw legionowych – przekonując tym samym środowiska miasteczek i wsi o słuszności wysiłków na rzecz niepodległości kraju. Tego rodzaju aktywność Ligi, pomijając aktualny wówczas kontekst polityczny, była rzeczywiście imponująca.

Warto tutaj zauważyć, że publiczne obchodzenie świąt narodowych ze względu na zakaz rosyjskich władz zaborczych nie miało wówczas tradycji. Dopiero więc w okresie I wojny w niektórych miejscowościach odbyły się pierwsze obchody, np. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Emisariusz Departamentu Wojskowego NKN Stefan Buchowiecki tak opisywał to wydarzenie w Olkusz: „Obchód konstytucji 3-go Maja w myśl wskazówek DW NKN odbył się nadzwyczaj uroczysto w dniu 8 maja. O pozwolenie urządzenia tego obchodu z mojej inicjatywy starała się w Kreiskommando Liga Kobiet i Związek Państwowości Polskiej. Ja starałem się rozwijać plan klarowny i pozostawać w cieniu. Początkowo zgodzono się pozwolić nam na pochód uroczysty, nalepki w oknach i sprzedaż uliczną chorągiewek narodowych. Żądano aby obok orłów polskich były na oknach orły austriackie a obok chorągiewek narodowych chorągiewki austriackie. Nalepki jednak w oknach wszędzie już były w dniu 3 maja, jeszcze przed uzyskaniem pozwolenia na to, był to więc fakt dokonany, pozostały więc one aż do dnia 8 maja, tj. dnia obchodu. Po długich pertraktacjach ostatecznie pozwolono i na pochód uroczysty, sprzedaży chorągiewek zaniechaliśmy, a zebranych sprzedawaliśmy kwiatek o dwóch barwach narodowych (fuksja). W dniu obchodu wszystkie domy chrześcijańskie, cały magistrat (zdaje się jedyny w Królestwie w ziemiach okupowanych) były gęsto udekorowane narodowymi chorągiewkami i chorągiewkami oraz nalepkami w oknach. Szczyty domów były udekorowane biało-czerwonymi wstęgami”¹⁴.

14 31 maj 1915, Olkusz, *Raport emisariusza Stefana Buchowieckiego dla Departamentu Wojskowego NKN w Piotrkowie*, w: *Raporty...* Chorążcy Legionów Polskich August Łoś, relacjonując ogłoszenie aktu 5 Listopada w Jędrzejowie, napisał: „[...] dnia 5 bm. urządziliśmy uroczysty obchód, na jaki takie małe miasteczko stać było. Dzień zaczął się od pogodzenia się z Ligą Kobiet w ten sposób, że Liga Kobiet przysłała do naszego biura delegację, przynoszącą zgodę. O godzinie jedenastej przed południem Liga Kobiet wręczyła nam na rynku przy dźwiękach orkiestry strażackiej sztandar, z którym pomaszzerowaliśmy do Komendy Obwodowej. W czasie odczytywania manifestu trzymałem sztandar za pułkownikiem. Odczytywanie odbyło się, jak w ogóle wszędzie, z tą różnicą, że odbyło się z trybuny na rynku. Potem odbył się pochód po mieście, przy dźwiękach orkiestry strażackiej i orkiestry włościańskiej z okolicy stworzonej przed paru laty przez mojego brata. Nastroj był bardzo uroczysty i serdeczny, wszystkie szkoły i ochronki brały udział. Brakło tylko kleru, który w kieleckim tęskni za prawosławiem i knutem. Lud jest obalamucony, lecz już w poniedziałek zgłosiło się do biura kilku młodych ludzi ze szkół tutejszych, by poinformować się, jak mają się dostać do Legionów. We wtorek i we środę mieliśmy w szkołach okolicznych pogadanki na ten temat dla włościan, co z wdzięcznością zostało wysłuchane. Z miasteczek proszony jestem o przyjazd na urządzenie obchodów. Nastroj widocznie się zmienił tu”. 7 listopad 1916. *Raport chorążego Augusta Łosia do Centralnego Biura Werbunkowego w Piotrkowie*, tamże.

Wielokrotnie bywało tak, że bez aktywności Ligi obchody rocznic powstań narodowych w ogóle nie odbyłyby się. Pisze o tym w grudniu 1915 r. podporucznik Legionów Polskich Juliusz Ulrych stwierdzając, że: „[...] dnia 29 listopada urządzony był w Kielcach uroczysty obchód narodowy. Na czele Komitetu Obchodowego stanął prezydent miasta pan Kozłowicz. Liga Kobiet zorganizowała własną sprzedaż znaczków na gwiazdkę dla Legionów Polskich. Odezwa podnosiła ideowe stanowisko Legionów Polskich. Urządzone były dwa odczyty. Wieczorem odbył się z inicjatywy Ligi Kobiet uroczysty koncert, z udziałem całej załogi kieleckiej, na którym wygłosiłem słowo wstępne. Obchód mimo protestu ze strony ks. biskupa (w niedzielę odczytywane były z ambony napomnienia aby ludność nie brała udziału w obchodzie, «bo to robota socjalistów i Żydów» wypadł wspaniale. Nabożeństwo nie odbyło się»¹⁵.

Sprawność organizacyjną Ligi zapewniał podział jej struktur na sekcje. Były to zwykle: sekcja agitacyjna (organizująca zebrania, wykłady, kursy popularne, wydająca odezwy i prowadząca kolportaż wydawnictw legionowych), sekcja sanitarna (przygotowująca kadry sanitariuszek i gromadząca środki opatrunkowe i lekarstwa), sekcja gospodarczo-odzieżowa (odpowiadająca za gromadzenie zapasów żywności, organizację kuchni polowych oraz zbiórki ubrań i ekwipunku dla legionistów), sekcja kwaterunkowa (która dostarczała mieszkań dla ukrywających się działaczy POW i strzelców oraz organizowała i ukrywała składy broni i materiałów wybuchowych), sekcja finansowa (odpowiedzialna za kwesty i opodatkowanie członkiń Ligi, tym ważniejsza, że Liga działała wyłącznie w oparciu o środki własne), sekcja prowincjonalna (nawiązująca kontakty między nowo powstałymi kołami Ligi), sekcja poczty polowej (organizująca służbę kurierską, następnie przekazana do POW), sekcja opieki i pomocy legionistom i ich rodzinom (szczególnie aktywna po kryzysie przysięgowym podczas organizowania akcji ratunkowej dla internowanych legionistów)¹⁶.

Z uwagi na liczne pola działalności Liga skupiała często swe prace (podobnie jak w przypadku sekcji) w tzw. działach pracy, co pozwalało na tworzenie jasnych klasyfikacji dla różnorodnych inicjatyw podejmowanych lokalnie. I tak istniały np.: 1. warsztaty pracy, czyli pralnie, szwalnie, łaźnie oraz gospody, herbaciarnie, schroniska i koszary dla legionistów; 2. działy opieki nad legionistami i ich rodzinami, organizujące schroniska dla rodzin legionistów, ochronki dla dzieci; działy pomocy szpitalnej, organizujące kursy sanitarne oraz wolontarystyczną pomoc dla szpitali; 3. działy pomocy dla POW odpowiedzialne za wspomniane już składy broni czy kwatery dla ukrywających się działaczy; 4. działy prac politycznych, współdziałające w większych ośrodkach ze środowiskami popierającymi CKN, a w miasteczkach i na wsiach realizujące samodzielnie wiece, odczyty, zebrania dyskusje, obchody i manifestacje z okazji rocznic narodowych, a także prowadzące kolportaż własnego pisma „Na Posterunku” i innych pism niepodległościowych oraz wydawanie licznych odezw, ulotek, jednodniówek i broszur, przy pomocy których Liga reagowała na bieg wydarzeń politycznych; 4. działy akcji oświatowo-kulturalnych, podejmujące trud organizacji bibliotek, kursów dla analfabetów; 6. działy pomocy społecznej, zakładające domy dziecka i bursy dla pracownic, jak to miało miejsce w Lublinie; 7. dział kół ludowych skupiony na uświadamianiu narodowym społeczności wiejskich i tworzący gospody, herbaciarnie ludowe i stragany z wydawnictwami niepodległościowymi, a nawet, jak to miało miejsce w Chełmie, uniwersytet ludowy¹⁷.

15 2 grudnia 1915, Kielce, Raport podporucznika Juliusza Ulrycha dla Centralnego Biura Wojskowego, tamże.

16 L. Śliwińska, Z dziejów Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego 1913–1918, rkps, Archiwum Akt Nowych (AAN), Liga Kobiet Polskich, sygn. 32, s. 27–29.

17 Tamże, s. 76–87.

Otwarty charakter i szerokie spektrum działań Ligi sprzyjały angażowaniu się w jej struktury tzw. zwykłych¹⁸ kobiet, które dla wspólnej sprawy skłonne były do niezwykłych poświęceń. Gdyby nie ich zaangażowanie, nie byłoby możliwe zagwarantowanie Legionom niezbędnych warunków działania. Kobiety zapewniały wojskom legionowym zaplecze, poczynając od zbiorów funduszy, poprzez zakładanie szwalni i pralni, a skończywszy na ekwipowaniu żołnierzy czy zaopatrywaniu i prowadzeniu kuchni polowych. To właśnie dzięki tego rodzaju działalności Liga stała się niezbędną sojuszniką sprawy polskiej, a kwestia wpływów w organizacji, która swym zasięgiem w krótkim czasie objęła tereny całego Królestwa Polskiego, stała się kluczowa dla wszystkich sił politycznych zabiegających o niepodległość.

Do czołowych działaczek Ligi na ziemi kieleckiej należały: Teofila Borzęcka, Zofia Bukowska, Wanda Filipkowska, Kazimiera Grunertówna, Wanda Kocińska, Barbara Kossuth, siostry Józefa i Stanisława Korfel, Lucyna Kozłowska, Zofia Kozłowska, Jadwiga Loeffler, Stefania Łojek-Sienkiewicz, Filipina Nowicka, Stanisława Olędzka, Kamila Olczyk-Rajdecka, Jadwiga Słowikowska, Zofia Spychalska, Gina Zareni oraz Zofia Zawiszanka¹⁹.

Początkowy rozwój struktur Ligi na Kielecczyźnie związany był przede wszystkim z obecnością oddziałów strzeleckich w Kielcach w czasie ofensywy wojsk austro-węgierskich. Wówczas to z inicjatywy przybyłej za oddziałami Izzy Moszczeńskiej, założycielki macierzystej organizacji w Warszawie, powołano cztery pierwsze koła ligi: w Miechowie, Kielcach, Jędrzejowie i Olkuszu²⁰.

W tym początkowym konspiracyjnym okresie działalności Ligi na ziemi kieleckiej szczególną rolę odegrało koło kieleckie, podczas trzytygodniowego postoju oddziałów strzeleckich w Kielcach, między 22 sierpnia a 13 września 1914 r. Wtedy to, w czasie pierwszej, zasadniczej reorganizacji utworzonego wówczas 1 Pułku Piechoty, mimo braku warunków i panującego strachu, kielczanki stanęły na wysokości zadania i zbudowały kompleksowe zaplecze dla wojska. W ciągu 24 godzin od wkroczenia strzelców do Kielc kobiety zorganizowały szwalnię bielizny zdolną wydać 200–300 sztuk odzieży dziennie, pralnię, łaźnię, kuchnię polową, dział przyjmowania darów oraz zgromadziły niezbędne zapasy żywności, dzięki wydanym odezwom i inicjatywie okolicznych gospodyń. Wyłoniono również ochotniczki do pracy w sekretariatach polowych i przy organizacji szpitala polowego. Powstał nawet projekt stworzenia komisji sanitarnej, która zajęłaby się organizacją kobiecej służby lekarsko-pielęgniarskiej. Kobiety nawiązały też bliższy kontakt z warszawskim kołem LKPW²¹.

To wszystko było możliwe dzięki imponującej liczebności koła kieleckiego, do którego należało wówczas 200 członkiń, podczas gdy koło miechowskie miało 52 członkinie. Koło działające pod przewodnictwem Lucyny Kozłowskiej powstało na bazie kursów sanitarnych, prowadzonych przez Julię Szartowską i Barbarę Kossuthówną²².

18 Piszząc o „zwykłych” kobietach mam na myśli te, które przyjęły hasła emancypacyjne dopiero w obliczu wojny, podczas gdy wcześniej, za sprawą konserwatywnego wychowania i często braku wykształcenia pozostawały biernie lub nie były świadome mocy sprawczej, jaką posiadają inicjatywy oddolne. To dla nich właśnie zintensyfikowany wybuchem wojny ruch emancypacyjny stał się nową drogą samorealizacji.

19 Zob.: J. Dufrat, *Kobiety...*; J.Z. Pająk, *Liga Kobiet Polskich Pogotowia Wojennego wobec sporów w obozie aktywistycznym (sierpień 1915–sierpień 1916)*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1999, t. 15, s. 74–94.

20 J. Dufrat, *Kobiety...*, s. 149.

21 *Z historii Ligi Kieleckiej*, „Na Posterunku” 1916, 11 VI, s. 11, 12; *Kronika ligi Kieleckiej w: Wierna służba...* s. 172, 173.

22 Relację z działalności kieleckiego koła Ligi od chwili jego powołania do powrotu wojsk rosyjskich po ofensywie austro-niemieckiej w połowie września 1914 r. pozostawiła Barbara St. Kossuthówna w *Kronice ligi Kieleckiej*, opublikowanej w zbiorze *Wierna służba...*, s. 172–177.

O istotnej roli zaplecza sanitarno-ekwipunkowego zbudowanego wówczas w Kielcach przy znacznym udziale kieleckiej LKPW najlepiej świadczy wypowiedź Piłsudskiego: „Dobrze mówić każdemu Austriakowi czy Prusakowi, że wychodzi z Kielc za kilka godzin. Żaden z nich niczym nie był z miastem związany, każdy otrzymywał wszystko, co mu potrzeba, czy z Berlina, czy z Wiednia. [...] dla mnie była to operacja trudna i bolesna. Trudna dlatego, że w Kielcach założone zostały wszelkie warsztaty: krawieckie, szewskie, rymarskie, tu pod względem wyekwipowania była moja baza, już do pewnego stopnia zorganizowana, i rozstać się z nią było niełatwo bez zmarnowania włożonej pracy i materiału. Tu też rozpoczęła się wcale nieźle praca organizowania nowych formacji wojskowych [...] i względnie wielka ilość osób w Kielcach zaangażowała się w stosunki z nami”²³.

Silny rozrost struktur Ligi w stosunkowo krótkim okresie czasu nastąpił po ostatecznym opuszczeniu przez Rosjan ziemi kieleckiej w 1915 r. Jak podaje jedna z czołowych działaczek ligowych w Królestwie Polskim Leokadia Śliwińska, na przestrzeni ośmiu miesięcy roku 1916, między styczniowym Zjazdem Radomskim a sierpniowym Zjazdem Piotrkowskim „[Liga] żywiołowo pomnożyła swoje szeregi. Ilość okręgów w tym czasie wzrosła od trzech do dziesięciu, ilość kół – od kilkunastu do 73-ch”²⁴. Obserwację tę potwierdza rozrost organizacji ligowych w regionie, gdzie z czterech kół powołanych w 1914 r. okręg kielecki pod koniec sierpnia 1916 r. obejmował już piętnaście kół, w których zrzeszonych było 640 kobiet²⁵. Natomiast w czerwcu 1917 r. Liga liczyła już 169 kół, z których na Kielecczyźnie działały 23. Liczbę i charakter kół działających w poszczególnych podokręgach w regionie w szczytowym okresie rozwoju Ligi, przypadającym na rok 1917, przedstawiono w tabeli nr 1.

Tab. 1. Ewidencja kół LKPW na Kielecczyźnie w czerwcu 1917 r.

Okręg kielecki			
Miejscowość	Przewodnicząca	Liczba kół	Charakter
podokręg kielecki			
Kielce	Wanda Filipkowska	115	inteligenckie
Suchedniów	W. Kocińska	17	inteligenckie
Skarżysko	—	13	inteligenckie
podokręg jędrzejowski			
Jędrzejów	J. Winnicka	48	inteligenckie
Wodzisław	J. Bankiewicz	19	inteligenckie
podokręg proszowski			
Proszowice	Jadwiga Słowikowska	62	inteligenckie
Słomniki	Filipina Nowicka	20	inteligenckie

23 J. Piłsudski, *Pisma rozproszone*, t. IV, Warszawa 1937, s. 359, 360.

24 L. Śliwińska, *Z dziejów...*, s. 41.

25 Tamże, s. 41, 42.

Niedźwiedź	Zawiszyna	20	inteligenckie
Miechów	Kownalowa	12	inteligenckie
Łyżkowice	Zarębina	9	ludowe
Szeniawa	Rzadkowska	10	inteligenckie
podokręg Kazimierzy Wielkiej			
Kazimierza Wielka	Kacińska	25	ludowe
Pinczów	Bilińska	39	mieszane
Koszyce	Prusiewicz	30	inteligenckie
Topola	Ziembiasówna	12	ludowe
Dzierążnia	Kwapińska	24	inteligenckie
okręg olkuski			
Olkusz	Bukowiecka	44	inteligenckie
Krazik	Waśniewska	28	inteligenckie
Sławków	M. Piechowska	9	mieszane
Sułowice	Łyczkowska	60	ludowe
Gołyszyn	Pierścionkowa	17	inteligenckie
Zagórowa	Zofia Spychalska	24	inteligenckie
Bolesław	Waśniewska	10	inteligenckie

Oprac. na podstawie danych z: L. Śliwińska, *Z dziejów...*, s. 63, 64

W tym okresie działalności Ligi jej przedstawicielki przeszły do formy półjawnego działania i czynnego zaangażowania w działalność polityczną w regionie. Początkowo Ligawki wraz z przedstawicielami Narodowego Związku Robotników i Polskiej Partii Socjalistycznej powołały komitet pod nazwą Zjednoczone Organizacje Niepodległościowe w Kielcach (ZON). Było to lokalne porozumienie podporządkowane Zjednoczeniu Stronnictw Niepodległościowych. Następnie z inicjatywy Komitetu Naczelnego kieleccy działacze ZON powołali Kielecki Komitet Narodowy, w skład którego z ramienia Ligi weszły Kazimiera Grunertówna i Wanda Filipkowska²⁶. Ta aktywność kobiet zaowocowała już na I Konferencji Politycznej Ziemi Kieleckiej 26 października 1915 r. powołaniem Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (ROZK). Obecne na konferencji delegatki Ligi: Wanda Filipkowska z Kielc, Kamila Olczyk-Rajdecka z Olkusza, Zofia Spychalska z Zagórowej oraz Jadwiga Słowikowska z Proszowic, znalazły się w pierwszym składzie powołanej Rady²⁷. W trakcie prac Rady

26 J.Z. Pająk, *Narodowa...*, s. 288.

27 Sprawozdanie z I Konferencji Politycznej Ziemi Kieleckiej zwołanej przez Kielecki Komitet Narodowy

dołączyły do nich także Jadwiga Loeffler i Lucyna Kozłowska. Rada podporządkowała się Komitetowi Naczelnemu Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych w Warszawie. Delegatkami reprezentującymi ROZK w stolicy były Wanda Filipkowska i Zofia Spychalska²⁸. W późniejszym okresie ROZK stała się strukturą Centralnego Komitetu Narodowego, którego Liga była pełnoprawnym uczestnikiem²⁹. Ligawki kieleckie z zaangażowaniem wzięły udział w pracach Narodowej Rady Okręgowej. Spośród najbardziej aktywnych wymienić należy kielczanki: Stefanię Działakówną, Wandę Filipkowską, Kazimierę Grunertówną, Julię Kozłowską, Lucynę Kozłowską, Zofię Kozłowską, Jadwigę Loeffler i Stanisławę Olędzką. Struktury terenowe Ligi reprezentowały: Teofila Chyb (Ćmińsk), Bronisława Szolcman (Jędrzejów), Zofia Gąsiorowska-Zawisza (Miechów), Filipina Nowicka (Słomniki), Jadwiga Słowikowska (Proszowice), Zofia Bukowska (Michałowice), Józefa Kunbarówna (Topola), Kamila Olczyk-Rajdecka (Olkusz) i Zofia Spychalska (Zagórowa). O skali uczestnictwa kobiet w pracach Rady Narodowej Okręgowej świadczy rosnąca systematycznie liczba Ligawek biorących udział w jej zjazdach i zebraniach³⁰. Spośród nich należy wymienić delegatki koła kieleckiego Ligi: K. Fornalską, Kazimierę Grunertówną, Stefanię Kossuth i Leokadię Kucherową.

W strukturach terenowych ROZK, takich jak Narodowe Rady Powiatowe czy Komitety Narodowe, uczestniczyły inne działaczki Ligi. Były to: Zofia Bukowska³¹, Teofila Chyb³², Bronisława Gacka³³, Zofia Gąsiorowska-Zawisza³⁴, Kosińska³⁵, Józefa Kunbarówna³⁶, Alina Marcinkowska³⁷, Felicja Niewiadomska³⁸, Teofila Niewiadomska³⁹, Filipina Nowicka⁴⁰, Maria Padniewowska⁴¹, Maria Paterkówna⁴², Józefa Samsik⁴³, Helena Sieklarowska⁴⁴, Bronisława Sztzechman⁴⁵, Jadwiga Tarczyńska⁴⁶. Te przykłady zaangażowania Ligawek w prace polityczne i pełnione przez nie funkcje świadczą również, że ta forma aktywności kobiet znajdowała coraz większą akceptację i uznanie u mężczyzn, z którymi współpracowały.

do Kielc na dzień 26 października 1915 r. dla wyłonienia Rady Okręgowej w imię stworzenia powszechnej organizacji cywilnej na ziemiach zaboru rosyjskiego, Biblioteka Uniwersytecka w Kielcach (BUJK), Zbiory Specjalne (ZS), Papiery Wł. Koterskiego-Spalskiego, t. 1, s. 3–6.

28 Do Rady Okręgowej i do Warszawy, tamże, s. 84.

29 25 sierpnia 1916 r. na zjeździe w Piotrkowie LKPW postanowiła o zespoleniu z pracami CKN przy jednoczesnym zachowaniu niezależności organizacyjnej szerzej zob.: Sprawozdanie ze zjazdu LKPW w Piotrkowie 24–26 VIII 1916, AAN, Archiwum PPS, sygn. 305-III-43, poszyt 9, k. 22–33; Streszczenie obrad zjazdu w Piotrkowie 24–26 – 1916, tamże, k. 19, 20a.

30 Pełną listę Ligawek uczestniczących w zjazdach NRO ZK zob.: aneks 1.

31 Mieszkała w Michałowicach, była delegatką z Dzierżni na zjazdy ROZK, sekretarzem rady pow. pińczowskiego, a od 1917 r. członkiem prezydium Rady Okręgowej.

32 Mieszkała w Ćmińsku, była delegatką gm. Samsonów na zjazdy ROZK.

33 Mieszkała w Koszycach, była delegatką do rady pow. pińczowskiego i na zjazdy ROZK.

34 Mieszkała pod Miechowem, była delegatką do rady pow. miechowskiego i na zjazdy ROZK.

35 Mieszkała w Mąchocicach, była delegatką do rady pow. kieleckiego i na zjazdy ROZK.

36 Mieszkała w Topoli, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

37 Mieszkała w Suchedniowie, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

38 Mieszkała w Skalbmierzu, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

39 Mieszkała w Skalbmierzu, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

40 Mieszkała w Słomnikach, była delegatką (i przewodniczącą) LKPW na zjazdy ROZK.

41 Mieszkała w Pińczowie, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

42 Mieszkała w Dzierżni, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

43 Mieszkała w Topoli, była delegatką LKPW na zjazdy ROZK.

44 Mieszkała w Rachwałowicach, była delegatką LKPW w Koszycach na zjazdy ROZK.

45 Mieszkała w Jędrzejowie, była delegatką LKPW z Jędrzejowa na zjazdy ROZK.

46 Mieszkała w Kazimierzy Wielkiej, była delegatką LKPW z Kazimierzy Wielkiej na zjazdy ROZK.

Inną nową formą masowej aktywności kobiet w tym czasie jest ich udział w pracach wojskowych – przede wszystkim w ramach Polskiej Organizacji Wojskowej. Jak wspomniano, kobiety włączyły się w tę działalność już w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, a następnie w ramach epopei strzeleckiej w 1914 r., ale dotyczyło to jednostek. Dopiero POW stało się, zarówno przez długi okres działania, jak i rozbudowane struktury na ziemi kieleckiej, tą organizacją, w której możemy zauważyć znaczący udział kobiet. Dla wielu z nich, zaangażowanych wcześniej w prace Ligi Kobiet i struktur politycznych lewicy niepodległościowej, działalność w POW wynikała z odczuwanej potrzeby bezpośredniego działania i czynnego przeciwstawienia się okupantom.

Polska Organizacja Wojskowa powstała na terenie regionu w 1915 r. z inicjatywy Juliusza Ulrycha, który założył jej pierwsze struktury w Kielcach. Stopniowo rozrastająca się, od końca tego roku stanowiła VI Okręg tej organizacji, obejmujący swym zasięgiem obszar byłej guberni kieleckiej. W ramach okręgu utworzonych zostało dziesięć obwodów: Obwód 1 – Kielce, Obwód 2 – Stopnica, Obwód 3 – Jędrzejów, Obwód 4b i 4 – Szczekociny, Obwód 5 – Pińczów, Obwód 6 – Miechów, Obwód 7 – Olkusz, Obwód 4a i 8 – Włoszczowa, Obwód 9 – powiat kielecki bez Kielc, Obwód 10 – Kazimierza Wielka⁴⁷.

Już w październiku 1915 r. POW zachęcała kobiety do wstępowania w szeregi organizacji. Rozpoczęto także budowę oddziałów żeńskich w poszczególnych okręgach⁴⁸. Regulamin Oddziału Żeńskiego określał, iż w miejscowościach, w których istniała POW, powstawały za zezwoleniem Komendy Okręgu miejscowe oddziały żeńskie. W zakres działalności powołanych oddziałów żeńskich wchodziło: „[...] współdziałanie w dziedzinie technicznej wojskowej, drogą urządzania kursów [...] oraz drogą udziału w pracach kancelaryjnych i agend organizacji”, natomiast w dziedzinie organizacyjno-ideowej przez „organizowanie agitacji w myśl założeń POW, kolportaż pism, wydawnictw i odezw oraz organizowanie wykładów ideowych i dyskusji, związanych z działalnością POW”⁴⁹.

Obok roli przewidzianej regulaminem Oddziałów Żeńskich POW kobiety miały także szczególny udział w działalności kurierskiej i funkcjonowaniu poczty POW (obsługującej zresztą wszystkie organizacje niepodległościowe). Była to kontynuacja służby kobiet w szeregach I Brygady w pierwszym roku wojny. Jak pisała Aleksandra Szczerbińska: „W służbie Oddziału Wywiadowczego I Brygady brało udział 46 kobiet. Przeważnie były to członkinie oddziałów Związków i Drużyn Strzeleckich, mające paroletnie wykształcenie wojskowe, oraz kobiety, należące do politycznych organizacji niepodległościowych. Przeważały wśród nich studentki uniwersytetów polskich i zagranicznych, parę z nich miało doktorat ukończonych studjów wyższych, reszta były to nauczycielki, publicystki i inne. Wszystkie, z bardzo nielicznymi wyjątkami, należały do tzw. sfer inteligenckich. Wiek ich wahał się od lat 20 do 65. Niektóre z nich były w stałej dyspozycji oddziału, inne znajdowały się w punktach łącznikowych, inne znów zależały od miejscowych komend P. O. W.”⁵⁰.

O działalności POW i roli, jaką odgrywały w niej kobiety pisała także Maria Jaxa-Kwiatkowska, ps. Ella, stwierdzając: „Stosownie do celu swego założenia działalność P. O. W. obejmowała przede wszystkim dziedzinę pracy wojskowej, zatem przygotowywano w odpowiednich szkołach materiał żołnierski, podoficerski i oficerski;

47 Obszar VI Okręgu POW i odpowiadające mu obwody podaje za: *Raporty...*

48 T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław 1984, s. 68.

49 Regulamin Oddziału Żeńskiego, Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Polska Organizacja Wojskowa (POW), sygn. 395, k. 383.

50 *Wierna służba...*, s. 82.

dla celów wywiadowczych zorganizowano specjalny oddział, odsyłający swe meldunki przez front za pośrednictwem kurjerek do sztabu I Brygady Legjonów; zadania dywersyjne, polegające na niszczeniu obiektów i składów wojskowych oraz utrudnianiu działań wojska rosyjskiego na jego tyłach wypełniał tzw. Oddział Lotny Wojsk Polskich, podporządkowany bezpośrednio władzy komendanta naczelnego POW i wreszcie komisja wydawnicza, oprócz pisma periodycznego «Podchorąży» i szeregu regulaminów, instrukcyj i podręczników dla szkół wojskowych, wydawała w aktualnych sprawiach odezwy; ulotki oraz umieszczała w pismach okolicznościowe artykuły polityczne. [...] We wszystkich tych działach współpracowały kobiety stając od pierwszej chwili obok mężczyzn w szeregach POW i biorąc na siebie specjalne zadania»⁵¹.

To właśnie kobiety z oddziałów żeńskich POW odpowiadały za administrację, a więc podstawę sprawnego funkcjonowania. Poza służbą kurierską członkinie oddziałów zajmowały się pracami pomocniczymi oraz pełniły funkcje administracyjno-biurowe w komendach, co znacznie odciążało męski aktyw organizacji, skupiający się wówczas na tworzeniu wojskowego podziemia. Podobnie rzecz się miała z kwestią kwaterunku i ekwipowania rekrutowanych żołnierzy. O tym, jak ważne były to aspekty działalności POW, świadczy chociażby fakt, iż od 10 lutego 1918 r. miejscem urzędowania Komendy Okręgu VI w Kielcach było mieszkanie prywatne obywatelki „Wiry” – Eugenii Wrzesińskiej⁵².

Zachowana dokumentacja archiwalna pokazuje niepełny obraz udziału kobiet w pracach VI Okręgu Polskiej Organizacji Wojskowej⁵³. W jego strukturach działał przede wszystkim oddział żeński dowodzony początkowo przez Eugenię Wrzesińską „Wirę” (1916–1917), następnie Helenę Szaratowską ps. Helena, „Helenowska”, „Hezma” (1917) i Stanisławę Olędzką ps. Sławska (1917–1918). W strukturach okręgowych POW Helena Szaratowska prowadziła biuro ewidencyjne i sekretariat komendy, archiwum oraz sekcję skarbową. Pracowały w niej także jako sekretarki i kopistki „Sobolewska”, „Jagmin” i „Kostkowska”. Wiele kobiet sprawowało także funkcje kancelaryjne w strukturach komend obwodowych⁵⁴.

Szczególnie duży, jak już wspominałam, był udział kobiet w strukturach poczty POW zarówno na poziomie okręgu („Bronisławska”, Stanisława Olędzka „Sławska”, Janina Alzelma „Aśka”, Zofia Czapińska „Czeńska”, Halina Pławińska „Halszka” vel „Halińska”, Jadwiga Żuchowska „Jaga”; kurierki: „Porajska”, „Opolska”, „Dzielska”), jak i w poszczególnych obwodach: Kielce-miasto („Siła”, Eugenia Wrzesińska „Wira”, Halina Pławińska „Halszka”), stopnickim („Krzelowska”, „Mira”, „Ela”), jędrzejowskim (Eugenia Horska), szczekocińskim (Eugenia Horska, Eugenia Wrzesińska „Wira”), pińczowskim (Torczyńska „Mirońska”, Franciszka Janiszewska „Frania” lub

51 M. Jaxa-Kwiatkowska, *Oddział Żeński P.O.W. w: Wierna służba...*, s. 206.

52 Odprawa Komendy Okręgu VI, z 30 I 1918 r., CAW, POW, sygn. 397, k. 599.

53 Ustalenia nazwisk i pseudonimów członkiní organizacji w regionie dokonane zostały na podstawie spuścizny ostatniego Komendanta Okręgu VI Władysława Koterskiego-Spalskiego, przechowywaną w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Kielcach, Papiery Władysława Koterskiego-Spalskiego, t. 1–27; tamże, Dokumenty do historii POW, mf. 383 oraz *Raporty...* Z uwagi na trudności z ustaleniem pełnych danych osobowych kobiet zaangażowanych w prace VI Okręgu POW niektóre z nich są znane wyłącznie pod pseudonimami. Dokumentacja ta jest także daleka od kompletności, wiele kobiet, o których wiadomo, że były członkiniami POW, nie jest w niej uwzględnionych. Z działalnością POW związane były również Stefania Łojek-Sienkiewicz, Józefa i Stanisława Korfel, w latach 1915–1918 pracujące w kolportażu i poczcie organizacji, a także Zofia Bukowska, należąca do organizacji w latach 1916–1918, która wspierała finansowo kielecki oddział POW.

54 Tytułem przykładu podaję: Obwód 2 – sekretariat i biuro ewidencyjne „Tola”, Obwód 5 – podwydział skarbowy Torczyńska „Mirońska”, Obwód 6 – skarb „Lisicka”, Obwód 10 – sekretariat, skarb, biuro ewidencyjne Torczyńska „Mirońska”.

„Franciszka”), włoszczowskim („Marya”), kieleckim („Mery”), Eugenia Wrzesińska „Wira”), kazimierskim (Torczyńska „Mirońska”)⁵⁵.

Ponieważ nie sposób na łamach artykułu przybliżyć sylwetki wszystkich lokalnych liderów, których nazwiska pojawiły się w toku podjętych badań, za egzemplifikację działalności kobiet zaangażowanych w życie regionu posłużą charakterystyki trzech wybitnych postaci: Wandy Filipkowskiej, Kazimierzy Grunertówny i Zofii Zawiszkanki.

Wanda Filipkowska⁵⁶ po ostatecznym wyparciu Rosjan z Królestwa osiadła na stałe w Kielcach. W latach 1915–1918 była nauczycielką w szkołach średnich w Kielcach i uczestniczyła w życiu miasta, będąc m.in. członkinią komitetów obchodowych rocznic powstania 1831 i 1863 r. oraz współorganizując najpierw ZON, a potem Kielecki Komitet Narodowy i późniejszą Radę Okręgową Ziemi Kieleckiej (1915–1917), w której prezydium zasiadała w 1917 r. Udzielała się także w Komitecie redakcyjnym „Ziemi Kieleckiej” (1915–1917). Z ramienia ROZK uczestniczyła w odbywających się w Lublinie, Warszawie i Piotrkowie zjazdach polityków, zmierzających do utworzenia reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego. Również w strukturach LKPW Filipkowska zajmowała ważne miejsce, co potwierdza fakt, iż reprezentowała Ligę w obradach Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Niepodległościowych w Kielcach w latach 1917–1918. Była jedną z najwybitniejszych działaczek Ligi, organizując, a później także przewodnicząc kieleckiemu kołu (1915–1918). Ponadto jako prezeska zarządu okręgu kieleckiego w latach 1916–1918 uczestniczyła w zjazdach Ligi w Radomiu (styczeń 1916), Piotrkowie (sierpień 1916) oraz trzykrotnie w Warszawie (czerwiec 1917, styczeń 1918 i kwiecień 1918). W latach 1917–1918 była w prezydium Zarządu Naczelnego LKPW. Stale współpracowała z pismem „Na posterunku”. Natomiast w dziedzinie pracy wojskowej Wanda Filipkowska w latach 1913–1914 pełniła funkcję organizatorki i instruktorki Oddziału Żeńskiego Polskich Drużyn Strzeleckich (PDS) w Krakowie, gdzie ukończyła podoficerski kurs sanitarny. Od 1914 r. należała do kierownictwa Wydziału Żeńskiego Komendy Naczelnej PDS i została wybrana reprezentantką okręgu krakowskiego na konferencji delegatek Oddziałów Żeńskich PDS we Lwowie. Po wybuchu I wojny światowej była kurierką I Brygady, a w 1915 r. wstąpiła także do POW, gdzie od 1916 do 1918 r. pracowała w komendzie Okręgu VI, m.in. jako komendantka Poczty POW. Zagrożona aresztowaniem przez austriackie władze okupacyjne, wyjechała do Warszawy, gdzie w latach 1918–1919 podjęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Doświadczenia zdobyte w latach wcześniejszych zaowocowały już podczas wojny polsko-bolszewickiej, kiedy to w 1919 r. Filipkowska zaangażowała się ona w oddziale kurierskim Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego oraz zorganizowała i prowadziła Wydział Instruktorów Oświatowych przy Ekspozyturze II Oddziału Frontu Litewsko-Białoruskiego (listopad 1919 – maj 1920). W kolejnych latach Filipkowska kierowała Wydziałem Instruktorów Oświatowych przy Sekcji Propagandy i Opieki Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP (maj 1920 – maj 1921).

Do wyróżniających się postaw obywatelską należała także Kazimiera Grunertówna⁵⁷, przed wojną związana ze Związkiem Inteligencji Niepodległościowej, a po jej wybuchu działająca w strukturach Konfederacji Narodowej Polskiej. Od 1915 r.

55 Z działalnością poczty związany był kolportaż wydawnictw POW, odpowiedzialne były zań m.in.: w Obwodzie 2. Zofia Kuczkowska „Zofia”, w Obwodzie 4. Eugenia Horska i Eugenia Wrzesińska „Wira”, w Obwodzie 5. Franciszka Janiszewska „Frania” lub „Franciszka”, w Obwodzie 6. Zawadzka, w Obwodzie 7. Jadwiga Włodarska „Świrska”, w Obwodzie 8. „Orla” i Jasińska, w Obwodzie 10. Torczyńska „Mirońska”, Franciszka Janiszewska „Frania” lub „Franciszka”.

56 Wanda Filipkowska (1894–1976), działaczka niepodległościowa, ps. Makryna i Brzesiewiczówna. Autorka wspomnień *Z raportem do Komendanta*, opublikowanych w zbiorze *Wierna służba. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1910-1915*, Warszawa 1927. Pełny biogram zob.: J.Z. Pająk, *Filipkowska-Pelczyńska Wanda (1894-1976)*, ŚSB, t. 2 s. 134.

57 Kazimiera Grunertówna (1871–1945), działaczka społeczna i niepodległościowa. Podczas wojny pols-

była aktywna również w ZON i ROZK, będąc równocześnie członkinią Komitetu Narodowego w Kielcach. W latach późniejszych uczestniczyła w pracach Unii Demokratycznej (1917), Okręgowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Niepodległościowych (1917–1918) i należała do Partii Niezawisłości Narodowej (1917–1921) w Kielcach. Współtworzyła ściśle grono organizatorek i działaczek kieleckiego LKPW, m.in. jako jego wiceprzewodnicząca w latach 1914–1918 oraz członkini zarządu okręgu kieleckiego w latach 1916–1918. Uczestniczyła w zjazdach Ligi w Radomiu (styczeń 1916), Piotrkowie (sierpień 1916) i Warszawie (czerwiec 1917). Pracowała także w sekcji kolportażu Komendy VI Okręgu POW w Kielcach.

Kolejną kobietą, która wywarła silny wpływ na dzieje regionu, była Zofia Zawiszanka⁵⁸. Podobnie jak Filipkowska Zawiszanka łączyła aktywność w wojsku z działalnością w LKPW i aktywnością polityczną – była zaangażowana w ruch ludowy. W szeregach Ligi przewodniczyła kołu w Niedźwiedziu pod Miechowem (1916–1918) oraz należała do Zarządu Okręgowego Kieleckiego LKPW w latach 1917–1918. Jako działaczka ludowa brała udział w pracach Zarządu Powiatowego PSL „Wyzwolenie” w Miechowie (1917–1918). Pozostawiła wspomnienie z omawianego okresu swojej działalności – tak opisywała prace w PSL w regionie i swą aktywność w POW: „Związek nasz [PSL] z miejscową P.O.W. stawał się coraz ściślejszy, kwitł kolportaż «Rządu i Wojska», «Strzelca» i różnych innych nielegalnych pism, jak i broszur niepodległościowych. Przechowywaliśmy masowo «legunów», zbiegłych z więzień lub z włoskiego frontu – ułatwialiśmy przejazd tym, co dążyli za Murman»⁵⁹. Środowiska chłopskie w miechowskim PSL były jej przychylne, co podsumowała następująco: „17 lutego [1918 r.] odbył się w Miechowie wspólny zjazd ziemiańsko-ludowy, którego celem było uzgodnienie stanowiska w tych czasach przełomu. Ku memu zdziwieniu, chłopcy z PSL. uparli się, abym ja właśnie reprezentowała ich, jako generalna mówczyni»⁶⁰. Wówczas też wobec postanowień pokoju brzeskiego zorganizowała wiec protestacyjny w Działoszycach w powiecie pińczowskim⁶¹. W latach 1915–1917 udzielała się jako dziennikarka, pisarka i redaktorka „Bartosza” (1915), „Ludu Miechowskiego” (1917) oraz współpracowniczka „Ziemi Kieleckiej” (1915–17). Natomiast z wojskiem polskim Zofia Zawiszanka związana była już od 1910 r. – należała do Polskich Drużyn Strzeleckich w Krakowie, gdzie prowadziła oddział żeński i uczestniczyła w pracach Komisji Oddziałów Pomocniczych Komendy Naczelnej PDS oraz komisji egzaminującej uczestniczki kursów przygotowawczych PDS. Działała też w Armii Polskiej, m.in. uczestniczyła w II Konferencji Armii Polskiej we Lwowie (12 X 1912). W latach 1914–1915 była żołnierzem Oddziału Wywiadowczego I Brygady Legionów Polskich, a w latach 1916–1918 należała do POW.

ko-bolszewickiej członkini Kieleckiego Komitetu Obrony Państwowej, prowadziła werbunek do Legii Kobiet. W okresie międzywojennym działała w PCK i LOPP. Po zamachu majowym czł. Zrzeszenia Pracy Obywatelskiej Kobiet. W 1930 r. z listy BBWR została senatorką z woj. kieleckiego. Podczas II wojny światowej żołnierz AK. Zmarła w 1945 r. w Kielcach. Pełny biogram zob.: J.Z. Pająk, *Grunertówna (1871–1945)*, ŚSB, t. 2, s. 170, 171.

58 Zofia Zawiszanka (1889–1971), poetka, działaczka niepodl., ps. Anna Wiśniowiecka, 1^{ov}. Gąsiorowska, 2^{ov}. Kernowa. W l. 1909–14 członkini zarządu stowarzyszenia akademickiego „Znicz”. Działaczka „Zarzewia”, członkini Delegacji Legii Niepodległości w Krakowie (1910 – 1912), Armii Polskiej, uczestniczka II Konferencji AP we Lwowie (12 X 1912). Pełny biogram zob.: J.Z. Pająk, *Zawiszanka Zofia (1889–1971)*, ŚSB, t. 2 s. 515, 516.

59 *Służba ojczyźnie...*, s. 188.

60 Tamże, s. 190.

61 Relację z tych wydarzeń pozostawiła w swoim wspomnieniu z tego okresu *Burzliwe dni powiatu miechowskiego*, w: *Służba Ojczyźnie...*, s. 188–196.

Przywołane przykłady pokazują, że w trudnych czasach wojny kobiety potrafiły zjednoczyć się w służbie niepodległości, przedkładając idee zjednoczenia narodu nad cele ruchu kobiecego, którego były reprezentantkami. Taka postawa z jednej strony umożliwiła im zdobycie praw politycznych w początkach II Rzeczypospolitej, z drugiej zaś utrudniła realizację innych postulatów emancypacyjnych, jak rzeczywistej równości ekonomicznej i prawnej z mężczyznami. W obliczu toczącej się wojny i zbliżającej się perspektywy odzyskania niepodległego państwa musiano stworzyć nową definicję obywatelstwa Polek. Jak zauważa Sławomira Walczewska w pracy dotyczącej dyskursu emancypacyjnego, wcześniej obywatelstwo kobiet było jedynie wyrazem „wspólnoty w ograniczeniach, upokorzeniach, walce i pracy na rzecz restytucji państwa polskiego”⁶². Udział kobiet w ruchu niepodległościowym w latach wojny był w okresie II Rzeczypospolitej, w największym stopniu doceniany, co zrozumiałe, przez środowiska polityczne wywodzące się z dawnego obozu lewicy niepodległościowej. Najważniejszym jednak wydaje się być fakt, iż przywołane w artykule przykłady zaangażowania kobiet w ruch niepodległościowy częstokroć stanowiły początek dla podejmowania w późniejszym życiu działalności na rzecz państwa polskiego i rzeczywistej równości płci. Warto więc na zakończenie przybliżyć dalsze losy choć jednej z czołowych postaci ruchu kobiecego w naszym regionie – Wandy Filipkowskiej. Jak już wspomniano, po roku 1918 Filipkowska zaangażowana była w działalność przy armii polskiej podczas konfliktu polsko-bolszewickiego. Nie było to jednak jedyne pole jej aktywności. W kolejnych latach realizowała swoje aspiracje zaczerpnięte z idei ruchu kobiecego redagując kolejno tygodniki „Bluszcz” (1923–1927) i „Kobietę Współczesną” (1927–1930) oraz dwutygodnik „Młoda Matka” (1927–1930), na łamach których dbała o wysoki poziom uświadamienia kobiet w dziedzinie równości płci. Od 1932 r. mieszkała na stałe w Wilnie, gdzie nawiązała współpracę z gazetami wileńskimi i niemalże jednocześnie, bo niecały rok później, została przewodniczącą wileńskiego koła Rodziny Wojskowej. Działała również w zarządzie Polskiego Białego Krzyża, Unii Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, a w latach 1935–1939 była posłanką na Sejm z okręgu wileńskiego. Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Armii Czerwonej brała udział w organizowaniu podziemia polskiego w Wilnie. Więziona przez NKWD w latach 1940–1941, zaraz po zwolnieniu przedostała się na teren okupacji niemieckiej, gdzie jako członkini Armii Krajowej działała m.in. w Biurze Informacji i Propagandy oraz Oddziale VII KG AK. Brała także udział w powstaniu warszawskim. Po wojnie zdecydowała się na wyjazd do Wielkiej Brytanii – jednak nawet tam pozostała zaangażowana w sprawy ojczyzny, powołując do życia Zjednoczenie Polek na Emigracji, którego była pierwszą przewodniczącą, oraz udzielając się w Instytucie Józefa Piłsudskiego. Zmarła w Londynie 5 września 1976 r. Biografia Wandy Filipkowskiej ukazuje, że kobiety zaangażowane w ruch niepodległościowy i działalność na rzecz praw kobiet kontynuowały swoją misję również po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

62 S. Walczewska, *Damy, rycerze i feministki*, Kraków 2006, s. 60.

Aneks nr 1

Działaczki Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego uczestniczące w pracach Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej w latach 1915–1917⁶³

Z Kielc:

Helena Ałuster, Amsterówna, H. Anslerówna, Zofia Bakalarz, Waleria Bańkowska, Maria Baranowska, Kazimiera Barzykowska, Eugenia Biernacka, Stefania Bonikowska, Maria Brojewska, Czesława Czapińska, Anna Czarnecka, Maria Czarnecka, Daszewska, Emilia Daszewska, Hanna Dąbska, H. Działakówna, Stefania Działakówna, Sabina Dżiszewska, Stanisława Dżiszewska, Wanda Filipkowska (członkini RO), Zofia Filipkowska, L. Filipowiczówna, K. Fornalska (delegatka LKPW), Zofia Fularska, Kazimiera Grunertówna, Groneczkowa, Zofia Izdebska, Jankowska, Sabina Jurkowska, Janina Kak (Morawica), Kasperska, M. Kasprzycka, Maria Kaszówna, Eugenia Kłosowiczówna, Stefania Kossuth (delegatka LKPW), Eugenia Kozłowska, G. Kozłowska, Julia Kozłowska, Lucyna Kozłowska (od 1917 członkini RO), Zofia Kozłowska, Wanda Kowalska, Maria Królikowska, Stanisława Kruszczyk, Leokadia Kucherowa (delegatka LKPW w Kielcach), Kunicka, Eugenia Kurnatowska, Zofia Kurnatowska, Anna Kuziowska, Bronisława Kwiatkowska, Jadwiga Loeffler (członkini RO), Maledzyńska, Stanisława Massalska, Mitterbacka, Maria Młot, Stanisława Nowińska, Janina Olędzka, Stanisława Olędzka, Józefa Ożdżeńka, Maria Paterkowa, Paulina Piotrowska, Teofila Płalocka, Helena Pławińska, Maria Pławińska, Dagmara Puk, Alina Pytlewska, Z. Remówna, Janina Rogojska, Krystyna Roussel, Celina Ruszczewska, Rzymierska, Klara Schrenelówna, Kazimiera Stechman, Wacława Strójwāsowa, Sulizanka, Szabińska, M. Szaniówna, Helena Szartowska, Janina Szczudłowska, Wiktoria Szubska, Elżbieta Szymbarska, Helena Świtalska, Turowska, Z. Tuzowska, Melania Walocha, Wieszowska, Stefania Wojtankiewicz, Wrzesińska, Anna Wrzesińska, Helena Zawilska, Janina Zawilska, E. Znojkiwiczowa, Zofia Żarnicka.

Z powiatów:

Jadwiga Bankiewiczowa (Wodzisław), Anna Baranowska (Cieszków), Józefa Baranowska (Budziszowice), Wanda Baranowska (Budziszowice), Janina Bukowska (Cieszkowy), Zofia Bukowska (Michałowice), Teofila Chyb (Cmińsk), Franciszka Dalewska (Daleszyce), Emila Dąbkowska (Dzierążnia), Maria Dobrzańska (Budziszowice), K. Fornalska, Eleonora Fryczowa (Probołowice), Bronisława Gacka (Koszyce), Leokadia Garycka (Dzierążnia), Zofia Gąsiorowska-Zawisza (Miechów),

63 Listę opracowano na podstawie: Lista obecnych na II Zjeździe Kieleckiej Rady Okręgowej 30 XI 1915, BUJK, ZS, Papiery W. Kisterskiego-Spalskiego, t. 1, s. 51, 52; Lista obecnych (23 I 1916), tamże, s. 81, 82; Lista obecności na zebraniu Okręgowej Rady Narodowej w Kielcach w dniu 28 maja 1916 r., s. 53, 54; Lista obecnych na VII Zjeździe Rady Okręgowej Kieleckiej w dniu 16 lipca 1916, tamże, s. 63, 64; Lista na zebranie w Kielcach, ul. Duża 52 (sierpień 1916), tamże, s. 63, 64; Lista obecnych na zjeździe Rady Okręgowej w dniu 17 września 1916, tamże, s. 65; Lista obecnych na zebraniu Rady Okręgowej w dniu 26 listopada 1916, tamże, s. 67, 68; Lista uczestników Zjazdu Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej, Kielce 11 lutego 1917, tamże, t. 2, s. 22–44; Lista obecnych na zebraniu w dniu 1 kwietnia 1917, tamże, t. 1, s. 71–73; Lista obecnych na zebraniu w dniu 17 czerwca 1917, tamże, t. 2, s. 19, 20; Lista obecnych na zebraniu I XI 1917 (Okręgowa Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Politycznych), tamże, t. 1, s. 36; Lista obecnych na zebraniu Okręgowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Politycznych w dniu 18 XI 1917, tamże, s. 44–46; Lista imienna osób obecnych na zebraniu w dniu 23 lipca 1916 (Zjazd Rady Powiatowej w Pińczowie), tamże, s. 44–46; *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, red. J. Szczepański, t. 2, Kielce 2009.

Jadwiga Kapycińska (Słomniki), Olga Karańska (Słomniki), M. Kaszówna (Wójcza), Kosińska (Mąchocice), Marta Kościńska (Suchedniów), Wanda Kowalska (Bejsce), Anna Krupska (Leszczyny), Józefa Kunbarówna (Topola), Natalia Łukniewska (Suchedniów), Łuszczewska (Kije), Alina Marcinkowska (Suchedniów), Felicja Niewiadomska (Skalbmierz), Teofila Niewiadomska (Skalbmierz), Filipina Nowicka (Słomniki), Kamila Olczyk-Rajdecka (Olkusz), Maria Padniewska (Pińczów, delegatka LKPW), Maria Paterkówna (Dzierążnia), Józefa Samsik (Topola), Helena Sieklarowska (Rachwałowice), Jadwiga Słowikowska (Proszowice), Józefa Smagłowska (Jędrzejów), Bronisława Sztechman (Jędrzejów), Bronisława Sztolcman, (Jędrzejów), H. Świrski (Olkusz), Regina Tacikowska (Olkusz), Jadwiga Tarczyńska (Kazimierza Wielka), Cz. Urbańska (Słaboszowice), J. Winnicka (Jędrzejów), Wolińska (Suchedniów), Rozalia Żak (Leszczyny).

Kamila Cybulska (Jan Kochanowski University in Kielce) Women in the Movement for Independence in the Kielce Region in 1914-1918

The article entitled 'Women in the Movement for Independence in the Kielce Region in 1914-1918' is an attempt to present the participation of women in the Kielce region (the then Kielce guberniya/province with the capital of the region in Kielce) in the efforts to gain independence. The Great War created favorable conditions to increase the presence of women in public life and to redefine the scope of their civic duties. The article characterizes local communities of Polish irredentism, also referred to as left-wing independence movement comprising, among other, the following organizations: Regional Council of Kielce Region, Polish Military Organization as well as Women's League for War Alert. The main aim of the article was to present the role and involvement of women who worked in those organizations for the independence of Poland and in order to obtain full civil rights. Additionally, the article presents some biographies of women from the Kielce region, such as Wanda Filipkova, Kazimiera Grunterówna and Zofia Zawiszanka.

Key words: women's participation in public life, political activity of women, movement for independence of Polish State, First World War, Kielce region, Regional Council of Kielce Region, Women's League for War Alert, Women Troops of Polish Military Organization, Wanda Filipkova, Kazimiera Grunterówna, Zofia Zawiszanka